

ЧАСТИНА ПЕРША

Як має бути, або Чому українці живуть гірше, ніж працюють

Ми вже побіжно згадували, що добробут залежить насамперед від продуктивності економіки; а та, своєю чергою, – від економічної системи, тобто панівних у тій чи іншій економіці «правил гри» (інститутів), причому як формальних, записаних у законах, так і неформальних, закарбованих у суспільній практиці. Проте це дуже загальна відповідь. Нижче йтиметься про те, якими мають бути ті інститути, аби забезпечити добробут і сталий розвиток економіки. Але почнемо з питання: чому «відкритий доступ», названий так за те, що базується на відкритій конкуренції в політиці та економіці, є настільки продуктивнішим за «обмежений»? Чому взагалі інститути як такі дуже важливі для економіки?

1. Навіщо потрібні інститути

Однією з причин, що притлумлюють продуктивність економіки та її розвиток за «обмеженого доступу», Норт, Вейнгаст і Волліс вважають насамперед властиву йому непередбачуваність, а також руйнівні кризи, якими зазвичай супроводжуються зміни. Саме від цього рятують інститути («правила гри», а також організації, що здійснюють нагляд за їхнім дотриманням).

Невизначеність вочевидь згубна для інвестування, отже, і зростання економіки, або навіть підтримання поточного рівня доходу. Для виваженого правильного рішення людині потрібно робити припущення щодо майбутньої поведінки інших, наприклад, роботодавця (звільнить – не звільнить – підвищить зарплатню), подружжя (міцне воно чи ні), дітей тощо. Тож будь-яка економічна діяльність, спрямована в майбутнє, навіть такий простий побутовий крок, як купівля меблів, а надто в кредит, потребує певного прогнозу. Безумовно, його зручніше робити за стабільних умов.

Утім, що саме має бути стабільним? Цілком усе? Тоді – застій або ще гірше – «цвинтар». Ціни? Так, до певної міри, бо фіксувати їх, навіть на певний період, було б шкідливо та недалекоглядно, як, приміром, установлювати єдину ціну для всіх продавців. Скажімо,

трапиться неврожай – і замість того, щоб подорожчати, відповідні продукти стануть «дефіцитом», за ними будуть черги, а то й взагалі торгівля перейде на «чорний ринок». Або, навпаки, щось здешевіє, а ми продовжуватимемо переплачувати. Не мають бути стабільними робота (поганого або зайвого працівника варто звільняти!), структура економіки, особиста влада... Світова кон'юнктура коливається, з'являються винаходи та відкриття, йдуть своєю чергою демографічні процеси, не кажучи вже про неминучі «кризи зростання»... Отже, «стабільність» – хибне гасло в сучасному світі, світі постійних змін.

Натомість для планування достатньо, аби майбутні зміни були більш-менш передбачуваними. Звісно, у певних межах, бо відкриття та винаходи передбачити принципово неможливо. У кращому разі стабільними або принаймні передбачуваними можуть бути інститути, бо вони свідомо створюються та підтримуються людьми, які зацікавлені в тяглоті. Проте «обмежений доступ» не може забезпечити і таку передбачуваність. Учені пояснюють це тим, що, з одного боку, цьому суспільному устрою бракує вбудованих механізмів адаптації до змін; а з іншого – велику роль відіграє фактор особистості, адже навіть якщо закони формально діють, то насправді всі реальні відносини визначаються міжособовими стосунками. Тобто економічний успіх чи поразка залежать від особистості

«начальника», з яким «треба домовлятися», бо він «вирішує питання»; навіть більше – від його поточних уподобань та закулісних домовленостей. Але хто ж може передбачити, що раптом людині спаде на думку? А якщо «начальник» раптом захворіє або помре (усі ми живі люди)?! У результаті за «обмеженого доступу» довгострокові інвестиції вдається робити здебільшого церквам, якраз тому, що вони є нетиповими для цього суспільного устрою організаціями, давно пережили своїх засновників і нині тримаються не на особистостях, а на внутрішніх правилах.

Певна можливість з'являється хіба що з появою сильного лідера – достатньо просвіченого та послідовного. Він до певної міри може щось гарантувати, хоча б протягом свого правління – тоді країни на відповідному етапі можуть розвиватися досить швидко. Часто можна почути, що, мовляв, ефективний лідер кращий за бюрократизовану систему, бо він гнучкіший, адже його рішення не обмежені правилами. Оскільки правила не все можуть передбачити заздалегідь, то, відповідно, як доводять прихильники авторитаризму, краще, коли вся влада зосереджена в руках однієї особи, яка за потреби делегує її своїм довіреном підлеглим. Справді, бувають ситуації, коли такий спосіб є доволі ефективним (до прикладу, в маленьких фірмах або під час надзвичайних ситуацій). Але, як це нерідко трапляється, навіть те, що добре